

О. І. Галян

доктор педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

З. Т. Борисенко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті обґрунтовано доцільність забезпечення в системі інклюзивної освіти психологічного супроводу батьків дітей з інвалідністю. Розглянуто зв'язок між емоційними, поведінковими паттернами і світобаченням батьків та психоемоційними станами дітей з особливими освітніми потребами. Розкрито змістові аспекти супровідної діяльності психолога, її етапи, відповідні форми роботи. Окреслено актуальність опертя на трансформовані настановлення батьків під час реалізації домашньої частини програми психологічної допомоги дітям з інвалідністю.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, батьківське ставлення, батьківські настановлення, успішне життєздійснення, ресурси психологічної допомоги.

Постановка проблеми. Психолого-педагогічний супровід – один із видів організації розвивального середовища для реалізації особистісних ресурсів усіх учасників освітнього процесу. Актуальність такого бачення мети оптимізації освітнього простору набуває значущості в контексті розгляду питань створення сприятливих умов для навчання, виховання та розвитку дітей і підлітків з інвалідністю. Беззаперечно, що освітня ситуація для цієї категорії школярів є однією з провідних і неодмінних детермінант їхньої успішної соціалізації, ефективної самореалізації, повноцінного життєздійснення.

Впровадження системи інклюзивної освіти та психологічний супровід її ефективності повинен забезпечувати й підтримку школярів в умовах закладу освіти, і, що особливо важливо, передбачати допомогу батькам, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. З огляду на це очевидно, що психолого-педагогічний супровід у цьому аспекті діяльності психолога вирізнятиме специфічна змістова наповненість, структурна спрямованість, прогноз успішності та результативності.

Вважаємо виокремлення особливостей організації психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з інвалідністю актуальним науково-прикладним завданням. Його розв'язання сприятиме систематизації знаннєвого компоненту професійної діяльності психологів в умовах інклюзивної освіти, орієнтованості їхньої психологічної допомоги на максимально можливе використання ресурсів мезо- (взаємодія двох і більше середовищ) та екзосистем (значуще коло спілкування) соціуму в оптимізації спідвії батьків і дітей з особливими освітніми потребами, зміни батьківських настанов-

лень та ставлень щодо перспектив самореалізації їхніх дітей у різних сферах соціальної активності, а також їх власного самоздійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системна допомога батькам дитини з інвалідністю стала предметом зацікавлення вітчизняних і зарубіжних науковців з огляду на широку систему детермінант, чинників та відповідних наслідків, що визначають знаннєвий, афективний та поведінковий аспект батьківського самоставлення. Зокрема, J. Goddard, R. Lehr та J. Lapadat акцентовано увагу на деконструктивному дискурсі, який панує в наративах батьків дітей з інвалідністю (жахливі історії та стереотипні уявлення; історії про боротьбу з відмінностями, пошук підходів до «нормального» виховання; зустрічі з фахівцями раннього втручання, реабілітації тощо; власні історії: що таке бути Іншим в межах наявної культури). Означене спричинює сприймання ними себе як особи обмеженої в можливостях та не здатної до повної самореалізації в своїй сімейній ситуації. Дослідниками обґрунтованого використання наративної психотерапії з метою стимулювання виникнення в життєвому досвіді батьків дітей з інвалідністю альтернативних та бажаних історій, що допомагають долати гнітючі стереотипи [13]. На важливості врахування рівня батьківського стресу під час визначення змісту та сутності психологічного супроводу батьків дитини з аутизмом наголошують A. Gupta та N. Singhal. Автори проілюстрували різні способи надання ефективної підтримки батькам, зосереджуючи увагу на дитиноцентрованому підході та стратегіях психосоціальної допомоги батькам у пошуку способів підвищення якості життя на основі усвідомлення ними сімейних проблем [14]. Йдеться про викори-

стання механізму зворотного зв'язку як для діагностування труднощів сім'ї, що виховує дитину з особливими освітніми потребами, так і для визначення предметної сфери психологічної допомоги, її напрямків та вибору адекватного до запиту психологічного підходу. Спеціально розроблено опитувальники, які уможливають вивчення проблемних зон у функціонуванні сім'ї дитини з вадами в розвитку [15]. Окремо зауважено (L. McIntyre [16], F. Ricci, C. Levi, E. Nardecchia [17]) на побіжному впливі на поведінку дитини з інвалідністю покращення психоемоційного стану батьків, а отже визнанні потреби пропрацювання (наприклад, когнітивні або поведінкові техніки) батьківських проблем, відтак транслювання через близьких дорослих домашньої програми терапії для дитини.

Цінним джерелом допомоги, каталізатором до зміни самоставлення батьків та їхнього сприймання власної ситуації як проблемної науковці (L. Bray, B. Carter, C. Sanders, L. Blake, K. Keegan) визнають підтримку інших батьків, що мають дитину з інвалідністю. Така схема роботи оптимізує життєві цілі та формує такі ціннісні орієнтири, які уможливають самореалізацію батьків, зменшують рівень їхнього психологічного страждання та підвищують здатність до пошуку засобів і способів особистісного зростання [12]. Окреслені аспекти підтвердили актуальність залучення батьків до організації оптимального середовища адаптації та подальшої соціалізації дітей з інвалідністю в умовах, що склалися.

Закцентовано на роботі з батьками в обґрунтуванні системи психологічного супроводу інклюзивної освіти (А. Колупаєва [8], А. Обухівська [6], В. Ткачова [11] та інших), особливо щодо психокорекції материнських настановлень (Н. Северенчук [10]).

Значний науковий доробок потребує узагальнення та систематизації, поряд з цим визначення змістових конструктів, з урахуванням яких уможливується створення комплексної програми психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з інвалідністю, а не лише окремо презентованих форм психологічної підтримки, психотерапії чи психологічної корекції як здебільшого пропонується.

Мета статті – розглянути змістові аспекти організації психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з інвалідністю в умовах інклюзивної освіти та діяльності інклюзивно-ресурсних центрів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Положення про психологічну службу в системі освіти України [4] практичний психолог повинен сприяти формуванню психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами. Означене вказує на необхідність створення психолого-педагогічних умов для

ефективної полісуб'єктної взаємодії з дорослими та однолітками, розвитку інтелектуальних процесів, формуванні ціннісних настановлень, що відповідають психічним і фізичним можливостям дитини [1].

На думку дослідників (С. Васильковська, Т. Жук, Т. Ілляшенко та інших), цілісне і планомірне здійснення супроводу уможливорює співпраця закладу освіти та батьків, залучення працівником психологічної служби останніх до організації корекційно-виховного процесу, оскільки вони також є важливими учасниками інклюзивного навчання [7]. Практика роботи психологів у країнах Західної Європи засвідчує, що важливою умовою включення дитини в інклюзивне навчання є здатність батьків сприймати її діагноз усвідомлено, бути активними помічниками педагогів, співпрацюючи з ними в одному напрямку за єдиних вимог. Для свідомого вибору батьками форми навчання та компетентної участі в навчально-розвивальному процесі вони повинні вміти оцінити переваги та недоліки пропонованих підходів до навчання дитини з особливими освітніми потребами. Науковці (Д. Ахметова, З. Нігматов, Т. Челнокова, Г. Юсупова та інші) схиляються до виокремлення п'яти рівнів залучення батьків до цього процесу. Зокрема:

1. Інформованість. Його зміст – інформування батьків про наявні програми навчання, спонукати їх виявляти ініціативу, робити запит на необхідну інформацію.

2. Участь у діяльності. На цьому рівні батьки залучаються в діяльність закладу освіти. Наприклад, можуть бути запрошені в конкретні моменти навчального та позанавчального процесу.

3. Діалог та обмін думками. На цьому етапі батьків залучають до участі в дослідженні цілей і потреб класу.

4. Участь у прийнятті рішень. Мета цього етапу – спонукати батьків до висловлювання власної позиції щодо навчальної ситуації власної дитини та залучити їх до прийняття рішення, яке впливатиме на учня. Прикладом такого рівня залученості є зустріч для розробки індивідуального навчального плану.

5. Достатня відповідальність для дій. Це найвищий рівень, на якому батьки приймають рішення спільно з педагогами та психологами. Вони залучаються як у планування, так і в оцінювання програми навчання [3].

Розроблення програми психолого-педагогічного супроводу батьків повинно спиратися на виявлені взаємозалежності етапів цього процесу та форм співдії з батьками. Зокрема, на *підготовчому етапі* пропонується просвіта батьків із питань інклюзивної освіти, проведення батьківських зборів, тренінгів, індивідуальних і групових

консультацій, інформування, обговорення питань, пов'язаних із розвитком інклюзивної освіти; *адаптаційний* пов'язують з організацією та підтримкою руху батьків «назустріч» один одному з метою їхньої взаємної допомоги; *етап повного включення* передбачає вибір комфортного режиму перебування учня в освітньому закладі, особливостей та етапів освітньої й корекційно-розвивальної роботи, оцінювання динаміки розвитку, створення аналогічних умов вдома, щоб максимально сприяти соціалізації учня [3].

Підтримуємо позицію Д. Романовської та С. Собкової в питаннях напрямків організації психологічного супроводу батьків у процесі інклюзивної освіти [9]. Авторки визнали, що оптимальним буде поєднання просвітницької роботи з батьками усіх школярів конкретного закладу освіти та психологічного супроводу сімей, які виховують дітей з інвалідністю.

Конкретизуючи зміст психолого-педагогічного супроводу визнано, що він спрямований на всіх учасників освітнього процесу, зокрема й батьків дітей з особливими освітніми потребами, та здійснюється через реалізацію діагностичного, профілактичного, просвітницького, консультативного та корекційного напрямів роботи [4]. Враховуючи емпіричні результати батьківських психостанів, окремо наголошено на профілактичній роботі, що полягає у превенції невротизації або психопатизації батьків через організацію як просвітницьких групових, так й індивідуальних консультацій для батьків. Крім того, аргументовано потребу формування психологічної готовності суб'єктів освітнього процесу (учнів, батьків, вчителів, представників адміністрації) до взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами. З-поміж форм роботи запропоновано проведення «тренінгових занять, лекторіїв, семінарів, консилиумів, виступів тощо, зміст яких спрямований на подолання упередженого ставлення до дітей з інвалідністю, руйнування міфів і стереотипів, стигматизації та дискримінації» [5].

Здійснюючи просвітницьку роботу, психологічна служба закладу освіти через організацію, наприклад, «Школи батьківства» чи «Батьківського лекторію», повинна інформувати батьків про суть загальних та специфічних закономірностей психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, їхні потенційні можливості тощо. Шкільний психолог може також організувати в закладі освіти зустрічі з фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів і для педагогів, і для батьків, які виховують дітей з інвалідністю. Запровадження таких зустрічей сприяє обміну досвідом виховання цієї категорії дітей, актуалізації потреби створення розвивального середовища як у межах освітньої установи, так і вдома, допомагає батькам набути навичок реалізації завдань психолого-педаго-

гічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, вирішення повсякденних проблем, пов'язаних із вихованням «особливої» дитини.

Здійснюючи роботу з батьками, психолог повинен допомогти їм усвідомити реальну перспективу розвитку дитини, надати інформацію про можливі труднощі в соціальному та психічному розвитку, навчити ідентифікувати їх, реалізувати домашню програму психологічної допомоги своїй дитині. Йдеться про використання ресурсів консультативної роботи з родиною. У ситуації, яка стосується сім'ї з дитиною з інвалідністю, психологічне консультування батьків спрямовується на встановлення оптимальних взаємин у родині, попередження проблем у розвитку стосунків, створенні психологічного комфорту для кожного члена сім'ї. В.Ткачова зауважила, що консультування батьків дітей з особливими освітніми потребами передбачає не лише надання психологічної підтримки, рекомендацій, але й процедуру її психологічного вивчення [11].

Діагностичний напрям роботи з батьками уможливорює виявлення їхніх психологічних особливостей, які допоможуть оптимізувати умови життя дитини та є одним зі шляхів залучення батьків до активної й продуктивної участі в корекційно-виховному процесі. З метою вивчення реакції батьків на психогенну ситуацію, яка виникла, необхідно діагностувати:

1) особистісні особливості батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, інтелектуальні, емоційні та комунікативні якості, акцентуації характеру, рівень тривожності, тип реакції на стрес, адаптаційні механізми, стресостійкість, тип характерологічних відхилень, а також рівень схильності до неврозу, психопатії; внутрішньосімейний клімат;

2) систему міжособистісних контактів у сім'ї;

3) чинники, які визначають батьківську позицію (батьківську і материнську) щодо дитини з інвалідністю;

4) ціннісні орієнтації батьків;

5) основні типи взаємин (взаємодії) у сім'ї;

6) мотиваційно-потребову сферу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами;

7) особливості внутрішньоособистісних переживань батьків, пов'язані з порушеннями розвитку дитини;

8) особливості ставлення фізично здорових сиблінгів до дитини з особливими освітніми потребами;

9) тип батьківсько-дитячих відносин, моделі виховання й причини їхніх порушень;

10) динаміку батьківсько-дитячих і дитячо-батьківських взаємин під впливом психокорекції [11].

Окрім окреслених, можливі й інші напрямки діагностичної роботи, зміст яких визначається

в кожному конкретному випадку індивідуально. Водночас особливою є й тактика спілкування психолога з батьками. Сукупність засобів і прийомів досягнення намчених цілей діагностичної чи консультативної роботи визначається, на думку В. Ткачової, трьома взаємопов'язаними завданнями:

1) встановлення контакту на рівні «зворотного» зв'язку, щоб батьки були впевнені в тому, що їх розуміють, співпереживають їм та намагаються допомогти. Як наслідок – батьки повинні конструктивно вирішити свої проблеми, консультування може бути етапом, що передує психологічній корекції та організації подальшого психологічного супроводу батьків;

2) корекція розуміння батьками «проблеми» дитини: адекватне осмислення проблем дитини стає можливим, коли нейтралізований або знижений ступінь виразності фруструвального впливу емоційного стресу, в якому перебувають батьки з моменту діагностування в дитини порушень у розвитку; зниження напруження при переключенні з самого предмета переживань на діяльність, спрямовану на подолання цієї проблеми. Наприклад, активна участь батьків у здійсненні психолого-педагогічного супроводу, зокрема, у розвивальній та корекційно-виховній її частині. Завдання психолога полягає в коректному і тактовному корегуванні ілюзорного сприйняття батьками майбутнього їхньої дитини, водночас посилення їхньої віри в можливості та перспективи розвитку дитини відповідно до її ресурсів. Лише за умови адекватної та кваліфікованої організації корекційного впливу можна оптимізувати подальший особистісний та інтелектуальний розвиток дитини з особливими освітніми потребами;

3) корекція міжособистісних (батько / мама – дитина і дитина – батько / мама) і внутрішньосімейних (мати дитини – батько дитини) взаємин, які передбачають виховання почуття любові та прив'язаності до дому, близьких, батьків, формування адекватних поведінкових форм спілкування та навичок самообслуговування [11].

При здійсненні корекційного напрямку роботи з батьками психолог повинен спиратися на результати попередньо проведеної діагностики та за необхідності забезпечити корекцію психічного стану батьків, їхніх настановлень, неадекватних паттернів поведінки, способів реагування тощо. Корекційна робота в цьому напрямі може здійснюватися за допомогою спеціально розроблених / підібраних тренінгових, корекційних та розвивальних програм. Наприклад, тренінг для батьків дітей з особливими освітніми потребами «Психологічне здоров'я батьків є необхідною умовою здоров'я дітей» [6, с. 61–67]; тренінг, спрямований на формування та розвиток почуття батьківської любові «Сім кроків» [2, с. 185–186]; психокорекційна програма роботи з матерями, які виховують дітей

з відхиленнями в розвитку «Гармонізація відносин між матір'ю та її дитиною» [9, с. 104–109]; психокорекційна програма «Гармонізація внутрішньосімейних відносин» [там само] та інші.

Корекційним середовищем для батьків можуть бути: групові заняття, під час яких їхні ціннісні орієнтації піддаються позитивним змінам; групи зустрічей для батьків, які виховують дитину з інвалідністю; відвідування індивідуальних психокорекційних занять дитини, що допомагає осмислити глибинні особистісні суперечності в сім'ї та змінити ставлення до суб'єктивно не вирішуваного конфлікту. Беззаперечним є забезпечення індивідуального підходу до кожної родини з огляду на те коло проблем, яке формує історію життя сім'ї та життєвий сценарій кожного в родині.

Висновки і пропозиції. Психолого-педагогічний супровід батьків дитини з особливими освітніми потребами є необхідною умовою її включення в загальний простір навчання, виховання та розвитку й суспільне життя, адже завдяки цьому в неї покращуються не тільки навчальні досягнення, соціальні навички, позитивне світосприйняття, а й здоров'я. Розроблення програми супроводу вимагає детального ознайомлення з сімейною ситуацією, наративами дорослих, які виховують дитину з інвалідністю, їхніми особистісними характеристиками, переважаючими психічними станами, які безперечно транслюються на систему внутрішньосімейних взаємодій, самосприймання членів родини включно з дитиною. Попередня психологічна діагностика визначає проблемні зони, вплив на які сприятиме проектуванню змістових аспектів супровідної діяльності психолога. Водночас окреслює особливості моніторингу перспектив розвитку сімейної історії та місця в ній адекватному життєздійсненню кожного з родини, формуванню самозарадності. Комплексне використання ресурсів психопрофілактичної, просвітницької, діагностичної, консультативної та психокорекційної роботи створює ситуацію набуття батьками нового досвіду осмислення сімейної ситуації та її рекурентного сприймання. Відтак авторська індивідуальність у трактуванні та конструюванні батьками життєвого простору стає результатом акумуляції образів емпіричної, соціокультурної та екзистенційної реальності, які прогнозовано трансформуються в умовах адекватного психолого-педагогічного супроводу.

Перспективу дослідження вбачаємо в емпіричній верифікації програм психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами різних нозологій.

Література:

1. Дегтяр Г.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивній освіті. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1 (49). С. 250–255.

2. Оклеї-Проданюк О.В., Собкова С.І. Організація роботи практичного психолога з сім'ями дітей в закладах інтернатного типу. *Психологічна служба: науково-метод. вісн.* / укл. Д.Д. Романовська, С.І. Собкова. Чернівці : Технодрук, 2008. Вип. 6. С. 185–186.
3. Педагогіка і психологія інклюзивного образования / авт. кол. : Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Казань : Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013. 204 с.
4. Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>.
5. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 26.07.12 № 1/9-529. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/.
6. Психологічний супровід інклюзивної освіти : метод. рекомендації / авт. кол. за заг. ред. А.Г. Обухівської. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
7. Психолого-педагогічний супровід сім'ї у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій / авт. кол. : С.І. Васильковська, Т.В. Жук, Т.Д. Ілляшенко та ін.; за ред. А.Г. Обухівської. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 66 с.
8. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами / за заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис-ХХ», 2010. 363 с.
9. Романовська Д.Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами. *Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі* / за ред. Д.Д. Романовської, С.І. Собкової. Чернівці : Технодрук, 2009. С. 104–109.
10. Северенчук Н. Психокорекційна робота з матерями дітей з особливими потребами. *Дефектолог.* 2007. № 3. С. 14–15.
11. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии. Москва : АСТ; Астрель, 2007. 318 с.
12. Bray L., Carter B., Sanders C., Blake L. & Keegan K. Parent-to-parent peer support for parents of children with a disability : a mixed method study. *Patient Education and Counseling.* 2017. Vol. 100. № 8. P. 1537–1543. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pes.2017.03.004>.
13. Goddard J.A., Lehr R. & Lapadat J.C. Parents of children with disabilities : telling a different story. *Canadian Journal of Counselling.* 2000. Vol. 34:4. P. 273–289.
14. Gupta A., Singhal N. Psychosocial support for families of children with autism. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal.* 2005. Vol. 16. № 2. P. 62–83.
15. Mazzucchelli T.G., Hodges J., Kane R.T., Sofronoff K., Sanders M.R. et al. Parenting and family adjustment scales (PAFAS): validation of a brief parent-report measure for use with families who have a child with a developmental disability. *Research in Developmental Disabilities.* 2018. Vol. 72. P. 140–151. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2017.10.011>.
16. McIntyre L.L. Promoting well-being in families with children with intellectual and developmental disabilities. *Spotlight on disability newsletter.* 2016. Vol. 8. № 2. URL : <https://www.apa.org/pi/disability/resources/publications/newsletter/2016/09/family-developmental-disabilities>.
17. Ricci F., Levi C., Nardecchia E. et al. Psychological aspects in parents of children with disability and behavior problems. *European Psychiatry.* 2017. Vol. 41. p. S792. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.01.1519>.

Галян О. І., Борисенко З. Т. Психологические аспекты сопровождения родителей детей с особенными образовательными потребностями

В статье обоснована целесообразность обеспечения в системе инклюзивного образования психологического сопровождения родителей детей с инвалидностью. Рассмотрена связь между эмоциональными, поведенческими паттернами, мировоззрением родителей и психоземotionalным состоянием детей с особенными образовательными потребностями. Раскрыты содержательные аспекты сопроводительной деятельности психолога, ее этапы, соответствующие формы и направления работы. Определена актуальность использования трансформированных установок родителей в реализации домашней части программы психологической помощи детям с инвалидностью.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, родительские установки, родительское отношение, успешное жизнеосуществление, ресурсы психологической помощи.

Halian O. I., Borysenko Z. T. Psychological aspects of the support to parents of children with special educational needs

The article deals with the expediency of providing psychological support to parents of children with disabilities in the system of inclusive education. Connection between emotional, behavioral patterns, parents' worldview and psycho-emotional states of children with special educational needs has been considered. The content aspects of the support activity of the psychologist, its stages and the corresponding forms of work have been revealed. The importance of the use of the transformed parental attitude during the implementation of the home part of the program of psychological assistance to disabled children is outlined.

Key words: *psychological and pedagogical support, parental attitude, parental guidance, successful life, resources of psychological help.*